

POLOŽAJ ŽENE U FNRI

IZDANJE SAVEZNOG ODBORA
SOCIJALISTIČKOG SAVEZA RADNOG NARODA
JUGOSLAVIJE

Na osnovu materijala ankete: „O učešću žena u političkom životu Jugoslavije“, koju su početkom 1953 godine za UNESCO obradili: Neda Božinović i prof. dr. Maks Šnuderl, za štampu priredila:

Neda Božinović

Podaci se temelje na publikacijama Saveznog zavoda za statistiku i evidenciju, materijalima Antifašističkog fronta žena, kao i izveštajima pojedinih ustanova i organizacija prikupljenim za navedenu brošuru.

ŽENA JUGOSLAVIJE U NARODNOJ REVOLUCIJI

Položaj do rata

U bivšoj Jugoslaviji, u kojoj su vladali kapitalistički odnosi proizvodnje, radni ljudi uopšte, a u prvom redu radnička klasa, bili su obespravljeni i eksploatisani. Žene posebno nisu imale ni ona ograničena prava koja su građanima inače bila priznata. Žene nisu imale nikakvih političkih prava, nisu imale ni aktivno ni pasivno pravo glasa. U praksi, žena nije bilo ni na važnijim upravnim poslovima. Prema Ustavu od 1931 godine, žena je mogla zauzeti položaj sudije, ali zakon koji je ovu ustavnu odredbu trebalo da sprovede u život nije donet sve do kraja postojanja stare Jugoslavije. Žena je bila zapostavljena i u oblasti građanskog i porodičnog naslednog prava*. U bračnim odnosima vladalo je uglavnom pravilo da je muž „glava porodice“ i da je žena dužna da ga sluša i da mu se pokorava. Muž je, prema tome, odlučivao o mestu stanovanja, o vaspitanju dece, o upravljanju zajedničkom imovinom, pa čak i imovinom koju je žena unela u bračnu zajednicu. Žena je u pretežnom delu bila isključena iz naslednog prava. U Srbiji je žena, naprimer, mogla naslediti muža samo u slučaju ako on nema nijednog muškog srodnika sve do sedmog kolena, a ženska deca bila su isključena iz nasleđa u korist sinova.

I u procesnom pravu žena je u nekim pravnim područjima bila ili lišena prava da bude ravnopravna stranka sa muškarcem, ili je za vršenje izvesnih prava, ako je bila udata, morala imati odobrenje muža.

* U bivšoj Jugoslaviji bilo je 8 pravnih područja na kojima su primenjivani različiti pravni propisi — pa i u odnosu na žene.

Prava majke bila su tretirana na sličan način. Majka nije mogla biti tutor detetu. Vanbračna majka bila je lišena svakog prava prema ocu deteta, a dete se nalazilo skoro u bespravnom položaju.

Zaposlene žene, radnice i službenice, za isti rad bile su manje plaćene. Radnice su primale za isti rad prosečno 25%, do 30% manju platu nego radnici, a u mnogim granama i do 50%. Finansijskim zakonom od 1939. godine smanjene su plate udatim ženama, državnim službenicama za 30 do 50%.

Napredne žene u prvom redu radnice i žene radnika u bivšoj Jugoslaviji učestvovala su aktivno u opštenarodnoj borbi protiv nenarodnih režima za demokratizaciju zemlje, za poboljšanje ekonomskog položaja radnih ljudi, svesne da je to jedini put i za ostvarenje njihove ravnopravnosti.

Žene u Narodnooslobodilačkoj vojsci

Borba za ravnopravnost žena u toku Narodne revolucije bila je sastavni deo borbe celog naroda

za nacionalnu nezavisnost i za opšta demokratska prava. Komunistička partija Jugoslavije, koja je stajala na čelu Narodne revolucije od prvih dana ustanka, sprovodi u život princip ravnopravnosti žena. O tome svedoči učešće žena boraca u prvim organizovanim partizanskim odredima, učešće žena u prvim narodnooslobodilačkim odborima, kao i u drugim formama aktivnosti koje su se razvijale još u toku 1941. godine.

U partizanskim odredima i jedinicama Narodnooslobodilačke vojske stalno je rastao broj žena boraca, političkih radnika, bolničarki, kurira. Žene borci po svojoj borbenosti i izdržljivosti u podnošenju svih ratnih teškoća nisu zaostajale za svojim drugovima borcima. Njihov heroizam i samopregor pribavio im je ugled i poštovanje, kako njihovih drugova tako i celog naroda.

U pogledu uzdizanja žena na rukovodeće funkcije u vojsci nije bilo nikakvih predrasuda. Žene su cenjene prema njihovim sposobnostima. Stoga su žene vršile razne funkcije u vojsci, naročito političke i u sanitetu. Relativno veliki broj žena bio je na funkcijama političkih delegata, zamenika komesara i komesara u četama, bataljonima pa i brigadama, članova politodela brigada i divizija, refere-

nata saniteta, obaveštajnih oficira, vodnika, komandira četa, članova vojnih sudova itd.

Od 1941—1945. godine borilo se u redovima partizanskih odreda i Narodnooslobodilačke vojske oko 100.000 žena, od kojih je poginulo 25.000, a ranjeno oko 40.000. Samo u toku rata oko 2.000 žena unapređeno je u čin oficira. Posle rata broj žena koje su dobile oficirske i podoficirske činove znatno se povećao, a među njima dosta je onih koje imaju više oficirske činove. „Partizansku spomenicu 1941. godine“ ima oko 1.900 žena, ili 10,7% od ukupnog broja nosilaca „Spomenice“. Ordenom narodnog heroja odlikovane su 63 žene, ili 6% od ukupnog broja. Veliki broj žena nosi i druga visoka ratna odlikovanja.

Žene na okupiranoj i na oslobođenoj teritoriji

Već od prvih dana ustanka ogroman broj žena uključio se i na druge načine u opštenarodnu borbu. U okupiranim gradovima i selima mnogobrojne organizovane grupe žena prikupljaju sanitetski materijal, organizuju i pohađaju ilegalne kurseve za bolničarke, organizuju kanale za prebacivanje sanitetskog i drugog materijala partizanima, kanale za prebacivanje ljudi iz gradova na oslobođenu teritoriju i partizanske odrede, iznalaze stanove za ilegalce, vode propagandu protiv odlazanja na rad u Nemačku, bojkotuju okupatorska tržišta, i u nekoliko gradova javno demonstriraju protiv gladi i skupoće, protiv hapšenja žena i dece (Mostar, Split, Sibenik, Ljubljana i dr.). Zbog svog aktivnog rada u Narodnooslobodilačkom pokretu veliki broj žena bio je hapšen od strane Gestapos i kvilinske policije. Na desetine hiljada žena bilo je oterano u logore, osuđeno na smrt i streljano. Do poslednjeg časa one su smelo prkosile okupatoru ne odajući svoje drugove sa kojima su radile.*

Na oslobođenoj teritoriji u Srbiji, Hrvatskoj, Sloveniji, Bosni i drugim krajevima žene se organizovano uključuju u borbu preko svojih antifašističkih odbora.

* Prema naknadnoj proceni dr. Dolfe Vogelnika, neposredni ratni gubici u Jugoslaviji iznosili su ukupno 1.810.000 ljudi. Od toga je 620.000 žena, ili jedna trećina ukupnih ratnih žrtava. (Žene poginule u NOV i POJ, streljane masovno i u logorima, umrle u zbegovima i poginule od bombardovanja.)

Odbori žena organizuju sakupljanje hrane za partizanske odrede, snabdevaju odrede odećom i obućom, pletu čarape, džempere, šiju veš, izrađuju opanke, organizuju pranje i krpljenje odeće. Ova pomoć žena bila je vanredno značajna, a obzirom na to da je partizanske odrede, naročito u prvim danima Narodnooslobodilačkog rata, skoro isključivo snabdevao narod. Od posebnog značaja je rad žena u bolnicama i briga za snabdevanje i čuvanje ranjenika, naročito u slučajevima neprijateljske ofanzive i napuštanja teritorije od strane partizanskih odreda. U mnogo slučajeva briga o ranjenicima poveravana je ženama, koje su znale i pod najtežim okolnostima da ih sačuvaju i sakriju od neprijatelja. Ogroman je doprinos žena na oslobođenoj teritoriji i u drugim vrstama pomoći Narodnooslobodilačkoj vojsci: iznošenju ranjenika sa položaja, nošenju ranjenika, prenošenju hrane, municije, oružja, vođe vojnim jedinicama često na vrlo udaljene položaje. Na domaku neprijateljskih pušaka, često pod neprijateljskom vatrom, žene su, naročito omladinke, organizovane u radne čete, obrađivale noću napuštena polja i sabirale letinu za Narodnooslobodilačku vojsku. U diverzantskim akcijama, prekopavanju cesta, u rušenju pruga žene na oslobođenoj teritoriji uzimaju vidnog učešća.

Već od 1941 godine žene su birane u narodnooslobodilačke odbore u Srbiji, Vojvodini, Hrvatskoj, Bosni. U mnogim odborima žene su bile u većini, što je za tadašnje uslove bilo normalno. Osim toga, one na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji vrše i mnogobrojne političke i druge funkcije: u antifašističkim većinama narodnog oslobođenja, u odborima Narodnooslobodilačkog fronta, u rukovodstvima organizacija KPJ, SKOJ-a, omladine, u vojno-pozadinskim organizacijama, civilnim sudovima itd.

Antifašistički front žena

Pokret žena koji je u Jugoslaviji postojao i pre rata i koji je bio uključen u opštu narodnu borbu

protiv nenarodnih režima razbuktao se u uslovima Narodnooslobodilačkog rata, u borbi za nacionalnu nezavisnost, obuhvatajući stotine hiljade žena spremnih da u toj borbi daju i svoje živote. Još 21. avgusta 1941 godine održana je prva konferencija žena Drvara i okoline. Slična

konferencije održavane su kasnije i u drugim krajevima Jugoslavije i na njima su birani odbori žena. Na Prvoj zemaljskoj konferenciji antifašistkinja Jugoslavije 6-XII-1942 godine žene Jugoslavije osnivaju svoju organizaciju, preko koje će ubuduće još organizovanije i kompaktnije moći da doprinesu svoj udeo u ostvarenju ciljeva Narodnooslobodilačke borbe, svoj udeo u borbi za slobodu i nezavisnost svojih naroda u borbi protiv fašizma. One su bile svesne da će u toj borbi, svojim aktivnim učešćem, ostvariti i svoju ravnopravnost.

Govoreći o doprinosu žena Jugoslavije na Prvoj konferenciji antifašistkinja Jugoslavije drug Tito je rekao:

... „Kćeri naših naroda stale su u prve redove Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije. Nasta pozadina je, više nego išta drugo, dokaz koliko su one svesne ovog historiskog momenta, kada se odlučuje sudbina čitavog čovječanstva, kada se odlučuje sudbina žena...”

Žene Jugoslavije koje su u ovoj borbi sa takvim samopregorom dale takve žrtve, one što tako uporno stoje u prvim redovima Narodnooslobodilačke borbe, imaju pravo da ovdje, danas, jedanput za uvijek utvrde jednu činjenicu: da ova borba mora donijeti ploda i za žene naroda Jugoslavije, da nikada više niko neće moći istrgnuti te skupno plućne plodove iz njihovih ruku! Za ova stvar naših žena stajace naša Narodnooslobodilačka vojska i sve žene koje se nastave u prvim redovima velike borbe.”

Antifašistički front žena, koji je u toku rata izrastao u organizaciju svih žena Jugoslavije, ulagao je velike napore da, pored organizovanja žena za njihovo aktivno učešće u Narodnooslobodilačkoj borbi, uzdigne svest žena i ljudi o njihovoj ravnopravnosti. Na tom poslu veoma značajnu ulogu odigrale su i organizacije Narodnog fronta, narodnooslobodilački odbori, u kojima su žene ravnopravno učestvovala u radu. Posebnu ulogu odigrale su jedinice NOV i POJ, koje su u slobodnim časovima razvijale intenzivan politički rad među narodom. Među ostalim pitanjima, borci su na skupovima naroda objašnjavali i principe ravnopravnosti žena. Borba za ravnopravnost žena Jugoslavije u toku Narodnooslobodilačkog rata nije bila samo stvar žena, nego je postala i stvar svakog učesnika u Narodnooslobodilačkom ratu.

*Dokumenti iz vremena
rata o ravnopravnosti
žena*

U prvim pisanim propisima o narodnooslobodilačkim odborima koje je izdao Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske februara 1942 godine u Foči („Zadaci i ustrojstvo narodnooslobodilačkih odbora“ i „Objašnjenja i uputstva za rad narodnooslobodilačkih odbora u oslobođenim krajevima“) izražen je princip ravnopravnosti žena kod izbora za seoske narodnooslobodilačke odbore. Taj princip dosledno je sproveden i kasnije kroz mnogobrojne pisane dokumente političkih i vojnih rukovodstava Narodnooslobodilačkog pokreta. Navešćemo samo neke od njih. Izvršni odbor Oslobođene fronte izdao je 17. maja 1942. godine „Odluku o ustanku narodne vlasti na oslobođenoj slovenačkoj teritoriji“, kojom se određuje da je narodnooslobodilački odbor „sastavljen od 5 do 15 članova bez razlike pola“ i da svi građani koji su navršili 18 godina imaju aktivno i pasivno biračko pravo bez razlike na pol. Septembra 1942. godine Vrhovni komandant Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda i dobrovoljačke vojske Jugoslavije — Tito, izdao je u Bihaću „Naredbu o izborima narodnooslobodilačkih odbora“ u kojoj je bilo izraženo načelo da u izborima za narodnooslobodilačke odbore učestvuju podjednako muškarci i žene, kao i načelo da za člana narodnooslobodilačkog odbora ili poverenika može biti biran svaki građanin koji je navršio 18 godina, bez obzira na pol.

U naredbi Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije o izradi spiskova vojnih obveznika, od 9. I. 1943. godine naređeno je, između ostalog, da se u vojne spiskove imaju uvesti i žene od navršene 18 do 45 godina, koje se dobrovoljno prijave u redove boraca NOV i POJ, kao i omladinke od 17 do 18 godina starosti, koje se dobrovoljno jave.

Od februara 1944. godine do novembra iste godine održana su zasedanja zemaljskih antifašističkih veća Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Makedonije kao i zasedanja Slovenskog oslobodilnog sveta, Crnogorske antifašističke skupštine narodnog oslobođenja i Velike antifašističke narodnooslobodilačke skupštine Srbije. Na tim zasedanjima donete su i deklaracije o pravima građana

u kojima je kao jedno od osnovnih načela istaknuto i načelo ravnopravnosti žena.

Iz ovih nekoliko najvažnijih dokumenata iz Narodnooslobodilačke borbe jasno je da su žene Jugoslavije još u toku rata ostvarile svoju političku i građansku ravnopravnost.

Aktivno učešće žena u svim oblicima borbe, žrtve koje su žene dale u toku rata, njihov heroizam, učešće u radu organa narodne vlasti, razbijalo je iz dana u dan stara shvatanja o manjoj vrednosti žene i učvrstilo shvatanje da žena u novom društvu, za koje su se narodi Jugoslavije borili, mora biti ravnopravan član zajednice, jer se i ona pod istim uslovima i istim teškoćama borila za nacionalnu nezavisnost svoje zemlje, za slobodu i ravnopravne odnose među ljudima.

II

ZENA U FEDERATIVNOJ NARODNOJ REPUBLICI JUGOSLAVIJI

1. PRAVNI POLOŽAJ

*Politička i građanska
prava*

Uloga žene u Narodnooslobodilačkoj borbi bila je osnov za normiranje ravnopravnosti žene u

Ustavu i ostalim zakonima FNRJ.

U članu 24 Ustava FNRJ kaže se: „Žene su ravnopravne s muškarcima u svim oblastima državnog, privrednog i društveno-političkog života.“

Saglasno ovom ustavnom principu u zakonima koji su doneti, ovo načelo dosledno je sprovedeno. Tako žene koje su navršile 18 godina starosti imaju pravo da biraju i da budu birane u sve organe narodne vlasti kao i u organe radničkog i društvenog samoupravljanja. Žene mogu vršiti sve javne funkcije pod istim uslovima kao i muškarci.

Iako u Jugoslaviji još nije donet novi građanski kodeks, na osnovu ustavne odredbe o ravnopravnosti žene i muškarca, sudovi kroz svoju praksu sprovode princip potpune ravnopravnosti žene u svim privatno-pravnim odnosima.

U braku je žena potpuno ravnopravna. Ona može zadržati svoje devojačko prezime, a Zakon o braku predviđa i mogućnost da muž doda svome prezimenu ženino prezime. Žena raspolaže delom imovine koji je unela u brak i ravnopravno upravlja onom imovinom koju je sa mužem zajedno stekla u braku. U slučaju razvoda braka, ženi pripada njena i deo zajednički stečene imovine. Žena zajedno sa mužem odlučuje o zajedničkom mestu stanovanja i o vaspitanju i podizanju dete, podjednako odgovara za obaveze nastale u braku. Brak ne predstavlja nikakvo ograničenje njenih građanskih prava.

Žena može biti staratelj i vršiti sva druga prava u oblasti starateljstva.

Zenska deca su potpuno izjednačena sa muškom decom u pogledu nasleđivanja. U praksi sudova usvojeno je pravilo da je žena ravnopravni naslednik sa decom kao i braćom i sestrama umrlog supruga.

Za položaj žene važne su odredbe o istraživanju očinstava. Majci koja ima vanbračno dete obezbeđeno je pravo da pred sudom dokazuje očinstvo deteta. Utvrđeni otac ima prema vanbračnom detetu iste obaveze kao i prema bračnoj deci. Iz ustavne odredbe da „roditelji imaju prema deci rođenoj van braka iste obaveze i dužnosti kao i prema bračnoj deci“ (čl. 26 stav 5), celokupno donijelo zakonodavstvo, a naročito socijalno, obezbedilo je deci rođenoj van braka isti pravni položaj kao i deci rođenoj u braku. Sva prava koja roditelji imaju iz radnog odnosa (socijalno osiguranje, penzije, dodatak na decu i t. sl.) za decu rođenu u braku pripadaju i za decu rođenu van braka.

Ustav FNRJ posebno je garantovao ravnopravnost žene radnice i službenice. U članu 24 stav 2

Ustava stoji: „Za jednak rad žene imaju pravo na jednaku platu kao i muškarci i uživaju posebnu zaštitu u radnom odnosu. Isto tako Ustav izričito određuje da država naročito štiti interese matere i deteta osnivanjem dečjih ustanova i davanjem prava majkama na plaćeno odsustvo pre i posle porođaja.“ (Ustav, član 24 stav 3.)

Razrađujući ove ustavne odredbe, naše pozitivno radno zakonodavstvo pruža specijalnu zaštitu ženama u radnom odnosu, a posebno trudnim ženama i majkama dojiljama. Sva ova prava žene u potpunosti koriste, a naša socijalistička zajednica odvaja znatna materijalna sredstva da bi obezbedila njihovo korišćenje*.

Sve žene u radnom odnosu u FNRJ imaju pravo na tromesečno porodijsko odsustvo — šest nedelja pre i šest nedelja posle porođaja, a tim da je korišćenje ovog odsustva 21 dan pre porođaja obavezno. Za vreme porodijskog bolovanja žena, uz uslov da ima neprekidni radni staž od šest meseci u jednoj godini, ili 14 meseci sa prekidima za dve godine, prima na teret socijalnog osiguranja puni iznos svojih mesečnih prinadležnosti sa svim dodacima. Uz to majci dojilji mora se na njen zahtev odobriti korišćenje godišnjeg odmora odmah posle porodijskog bolovanja.

Trudnice posle četiri meseca navršene trudnoće i majke dojilje sa detetom od 6 do 8 meseci starosti imaju pravo, da na osnovu lekarskog uverenja, pređu na lakši posao, a zaradu primaju kao da su na svom redovnom poslu. Zabranjen im je noćni i prekovremeni rad, zabranjeno im je vršenje određenih poslova i ne mogu se sa posla otpustiti, osim u slučaju izvršenja krivičnog dela.

Majka dojilja do 6 odnosno 8 meseci posle porođaja može raditi četiri sata dnevno (izuzetno i tri) sa zaradom koja joj pripada za puno radno vreme. Deo zarade za vreme koje majka provede na poslu isplaćuje preduzeće, a ostatak isplaćuje socijalno osiguranje.

Korišćenje skraćenog radnog vremena može se dozvoliti i majkama u radnom odnosu u cilju negovanja deteta sve dok ono ne navršši 3 godine ako to izuzetne prilike zahtevaju. Tim majkama pripada za vreme rada sa skraćenim radnim vremenom zarada za stvarno obavljani rad, dok sva ostala prava iz radnog odnosa (godišnji odmor, dodatak na decu, materijalno obezbeđenje itd.) ostaju ista kao da majka radi puno radno vreme. Pravo plaćenog

* U 1951 god. od ukupnih rashoda socijalnog osiguranja otpadalo je 6,6% na porodijska odsustva, potpore za opremlu novorođene dece, pomoći porodicama sa više dece i za pojedanu ishranu majke i novorođenog deteta, ali to ni izdaleka ne obuhvata sva materijalna sredstva koja se daju za zaštitu majke i deteta.

otsustva od 15 dana koje svaki osiguranik ima za negovanje bolesnog člana porodice, najčešće koriste žene za negu dece.

Svim ženama zabranjeno je zapošljavanje na poslovima štetnim po zdravlje i izuzetno teškim fizičkim poslovima.

Ovakvo zaštitno zakonodavstvo za žene odražava shvatanje naše socijalističke zajednice da je zaposlenje žene van kuće neophodna društvena nužnost radi sticanja njene ekonomske samostalnosti, pa prema tome i ravnopravnosti bez opasnosti da pri tome strada njena biološka i društvena funkcija rađanja i odgajanja novih generacija. Obzirom na naše materijalne uslove, nedostatak ovakve zaštite znatno bi otežao ženama rad van kuće.

Naše dosadašnje iskustvo pokazalo je da je u uslovima ekonomske i tehničke zaostalosti neophodna što šira zakonska zaštita žene. Razvitak industrije i, uporedo s tim, razvitak mreže dečjih i drugih ustanova stvorio uslove da društvo tu zaštitu vrši na drugi način.

U Zakonu o socijalnom osiguranju radnika i službenika i njihovih porodica iz 1950 godine postoji nekoliko odredaba koje posebno beneficiraju ženi kod određivanja njenog prava na starosnu penziju, kao i kod određivanja prava na porodičnu penziju koja joj pripada posle smrti muža.

Zaštita majke i deteta
u krivičnom pravu

I u krivičnom pravu, kao izvršilac krivičnog dela, žena je zaštićena. Bremeitoj ženi ne može se izreći smrtna kazna. Za vreme poslednja tri meseca trudnoće i posle porođaja do navršene jedne godine starosti deteta, žene izdržavaju kaznu zatvora i strogog zatvora u zaštitnom domu osuđenica porodilja, gde imaju sve uslove za normalan odgoj dece. Trudnice moraju biti pod nadzorom lekara za vreme dok se nalaze u zaštitnom domu. Majkama se mora pružiti mogućnost da same neguju svoju decu.

Kao što su izjednačene u pravima, žene u FNRJ izjednačene su i u obavezama prema društvenoj zajednici. I u tom pogledu naše pozitivno zakonodavstvo ne pravi nikakvu razliku između muškarca i žene.

2. ŽENA U OBNOVI NAŠE ZEMLJE

Obnova privrede

Narodi Jugoslavije su u toku Narodnooslobodilačke borbe izvojevali svoju nacionalnu nezavisnost, srušili stari društveni sistem i stvorili novu narodnu vlast. Uslovi, u kojima je po oslobođenju 1945 godine počeo da se razvija novi socijalistički društveni sistem, bili su izvanredno teški. Jugoslavija je bila pre rata, i pored toga što je raspolagala velikim prirodnim bogatstvima, zemlja sa nerazvijenom industrijom, zaostalom poljoprivredom, na niskom kulturnom nivou s niskim životnim standardom u odnosu na razvijene kapitalističke zemlje u Evropi. Četvorogodišnji rat na našoj teritoriji koji je prouzrokovao velika razaranja i pustošenja, i pljačka od strane okupatora još više su poostrih teškoće pred kojima se našla naša nova narodna vlast.

Proces obnove privrede bio je stoga osnovni zadatak u periodu posle oslobođenja i on se odvijao uporedo s borbom za stvaranje i učvršćenje socijalističkog sektora privrede putem konfiskacije imovine ratnih dobitnika i saradnika okupatora, agrarne reforme, nacionalizacije svih rudnika, fabrika, preduzeća i transportnih sredstava.

Borba za obnovu zemlje bila je istovremeno i borba za nove društvene odnose, za nov socijalistički poredak i po tome je ta borba dobila izrazito politički karakter. Iz tih razloga nemoguće je govoriti o političkoj aktivnosti žena Jugoslavije, a ne osvrnuti se na njihovu ulogu u obnovi našeg privrednog, društvenog i kulturnog života.

Antifašistički front žena održao je svoj prvi Kongres neposredno posle oslobođenja zemlje, 19 juna 1945 godine, i pozvao sve žene Jugoslavije da aktivno učestvuju u obnovi zemlje, da pruže svoju pomoć organima narodne vlasti u organizovanju privrednog i društvenog života, u rešavanju socijalnih pitanja, posebno pitanja zaštite i zbrinjavanja ratne siročadi, kao i u organizovanju i otvaranju škola.

Izvršavajući ove zadatke, žene učestvuju podjednako kao i muškarci u svim radovima na obnavljanju fabrika, na raščišćavanju ruševina, opravljajući železničkih pruga

i cesta, izgradnji popaljenih sela, seči šume, obradi napuštenih zemljišta. U nizu krajeva, naročito u Bosni i Hercegovini, žene su bile glavna, a često i jedina radna snaga na podizanju popaljenih kuća.

Zahvaljujući zajedničkim naporima naših radnih ljudi, u toku 1945 i 1946 godine najveći broj fabrika i rudnika, železničkih pruga i cesta bio je obnovljen. Podataka o broju zaposlenog osoblja, pa prema tome i žena, iz tog perioda nema. Niz obnovljenih preduzeća u to vreme radio je smanjenim kapacitetom i smanjenim brojem radnika, tako da je broj ukupno zaposlenog osoblja, pa prema tome i žena, u preduzećima bio verovatno negde na predratnom nivou ili čak ispod njega. O tome govore podaci o broju radnika 1947 godine, prve godine Petogodišnjeg plana, koji je bio nešto malo veći od broja zaposlenih radnika u 1939 godini.

Briga o deci

Po oslobođenju zatečeno je preko 280.000 dece ratne siročadi bez

jednog ili oba roditelja. Većinu dece trebalo je smestiti u domove ili kod staratelja.

Još u toku rata narodni odbori, a naročito organizacije žena, organizovali su na oslobođenoj teritoriji domove i prihvatilišta za ratnu siročad. U toku 1945 godine otvoreno je oko 350 domova (dečjih, za srednjoškolce, učenike u privredi), 122 obdaništa, 12 oporavilišta i letovališta.

Kada se uzme u obzir da je u toku rata uništeno i oštećeno oko 77% domova kojih u bivšoj Jugoslaviji i onako nije bilo mnogo, onda se može naslutiti kakvu je teškoću predstavljao smeštaj i zbrinjavanje dece. U ustanovama dečje zaštite, koje su najčešće smeštane u privatne stambene zgrade, nije bilo ni najosnovnijeg potrebnog inventara, niti se on u to vreme mogao nabaviti. Nije bilo ni dovoljno stručnog i vaspitnog kadra, kao ni pomoćnog osoblja za rad u domovima. Ishrana u domovima bila je samo delimično obezbeđena.

Organizacije AFŽ preuzele su brigu oko dečjih domova i drugih ustanova, i hiljade članica AFŽ nadoknađivalo je svojim radom i sakupljanjem dobrovoljnih priloga ono što se iz društvenih sredstava nije moglo obezbediti. Žene su donosile iz svojih kuća sve što je moglo poslužiti popuni inventara, lišavajući često svoju porodicu

i svoju decu sredstava koja su njima bila potrebna. Dobrovoljnim priložima žene su obezbedile dečjim ustanovama dovoljne količine posteljine, odeće i obuće, kao i dovoljne količine namirnica. One su, pored toga, obrađivale posebne ekonomije koje su služile za snabdevanje domova namirnicama. Na dobrovoljnoj osnovi žene su dežurale u domovima i prihvatilištima, pripremale hranu, čistile i uređivale prostorije, a veoma često obavljale i dužnosti vaspitača. Zahvaljujući naporima žena, domovi su, i pored toga što su u najviše slučajeva bili improvizirani, bili dobro opremljeni i uslovi života dece u njima bili su povoljni. Žene su se prema deci odnosile sa puno pažnje i brige. Na tom poslu podjednako su učestvovali seljanke, radnice, intelektualke i domaćice.

Organizacije Antifašističkog fronta žena pružile su naročito pomoć organima narodne vlasti u odabiranju i određivanju staratelja za onu decu koja nisu mogla biti smeštena u domove, a veliki broj žena prihvatio se dužnosti staratelja.

Bez preterivanja može se reći da su zadatak zbrinjavanja ratne siročadi neposredno posle rata izvršile uglavnom žene, nalazeći načina da deci, smeštenoj u domovima i onoj kod staratelja, obezbede sve što je bilo nužno za njihov normalan razvoj. U toku 1946 godine, zahvaljujući naporima zdravstvenog osoblja i posebnoj brizi žena, deca su izlečena od raznih oboljenja, ublažene su posledice gladovanja u toku rata, dok je deci oboleloj od tuberkuloze omogućeno lečenje u bolnicama.

Druga socijalna i prosvetna pitanja

Veliku pomoć organima narodne vlasti pružile su žene u rešavanju drugih socijalnih problema, naročito u pitanjima pomoći žrtvama rata, ratnim vojnim

invalidima, vojnim bolnicama i nezi ranjenika. Na bazi dobrovoljnog rada, žene su pomagale u obradi zemljišta porodicama koje su ostale bez dovoljno radne snage, naročito vojnim invalidima. U 1944—1945 godini one su dale znatan doprinos u organizovanju vojnih bolnica i svojim dobrovoljnim priložima u posteljini i namirnicama kao i svojim dobrovoljnim radom u njima omogućile njihovo normalno funkcionisanje.

Dobrovoljnim radovima na opravkama i podizanju škola, na njihovom održavanju, žene su doprinele da škole otpočinu sa radom. Žene su davale i dobrovoljne priloge u napostaju da bi se kako-tako obezbedio školama najnužniji inventar koji je u toku rata uništen.

3. ŽENA U IZGRADNJI

Radnica

Uključivanje žena u privredu

Po završetku perioda obnove, aprila 1947 godine donet je Zakon o Petogodišnjem planu razvika narodne privrede Jugoslavije, koji je predstavljao program razvika industrije i istovremenog podizanja materijalnog i kulturnog nivoa naroda. Godine 1948 zemlje Istočne Evrope na čelu sa Sovjetskim Savezom preduzimaju prema našoj zemlji mere ekonomske blokade, ugrožavaju našu nezavisnost, usled čega se naša privreda našla pred novim teškoćama, koje smo morali savladivati sopstvenim snagama uz vanredne napore i lišavanja naših radnih ljudi.

Obim izgradnje velikih industriskih objekata, potreba pojačane eksploatacije šuma radi izvoza, povećanje transporta, povećanje proizvodnje u rudnicima uglja i rudnicima obojenih metala, iziskivali su znatno povećanje broja zaposlenih radnika. Viškovi radne snage koja se regrutovala sa sela, bili su minimalni, s obzirom na zaostalost poljoprivredne proizvodnje uopšte, veliku zapuštenost zemljoradničkih poseda koji se u toku rata nisu normalno obrađivali i znatne gubitke poljoprivrednog inventara. Sve to zahtevalo je veći broj radne snage i u poljoprivredi. Stoga je u periodu od 1949 do 1950 godine jedan od osnovnih problema privredne izgradnje bio problem uključivanja novih radnika u privredu. U tim godinama pojačano je i uključivanje žena u privredu, što je bilo posledica ne samo njihove ekonomske zainteresovanosti i već ostvarenih materijalnih uslova za šire uključivanje žena u proces proizvodnje, već, u prvom redu, njihove svesti da su i one dužne da na sebe preuzmu jedan deo tereta izgradnje. Ulazak žena u privredu bio je znatan, naročito u industrijski zaostalim republikama, gde je nagli razvitak građe-

vinjskih radova, industrije i rudarstva otpočeo baš u tim godinama.

Od ukupnog broja radnika i službenika zaposlenih u privrednim preduzećima u periodu od 1948 do 1953 godine procenat žena iznosio je (prosek):

	1948	1949	1950	1951	1952	1953
I polugodište	24,53	25,68	24,95	23,26	21,00	20,07

Po narodnim republikama procenat žena kretao se: u Srbiji oko 22%, u Hrvatskoj oko 27%, u Sloveniji oko 32%, u Bosni i Hercegovini oko 17%, u Makedoniji oko 15% i u Crnoj Gori oko 18%.

Broj zaposlenih u privrednim preduzećima iznosio je:

	Ukupno	Od toga žena
1953	1.348.163	283.123
I polugodište 1953	1.359.772	281.003
jun 1953 god.	1.455.073	301.043

Prema podacima o prevođenju radnika koje je izvršeno 1950 godine, najveći broj radnica uključen je u proizvodnju posle 1945 godine. Procenat radnica koje su imale do 5 godina radnog staža iznosio je ukupno 78,31% u odnosu na ukupan broj zaposlenih radnica, dok je procenat radnika do 5 godina radnog staža iznosio 53,85%.

Najveći porast broja zaposlenih žena u odnosu na 1938 godinu zabeležen je u industriji i rudarstvu. Unutar industrije najveći broj žena zaposlen je u tekstilnoj, zatim u metalnoj industriji, industriji drveta, prehrambenoj industriji i industriji duvana. U odnosu na ukupan broj zaposlenih radnika u 1952 god. u tekstilnoj industriji bilo je oko 63% žena, u industriji duvana oko 57%, u kulturno-socijalnoj delatnosti nešto iznad 50%, dakle više od polovine od ukupno zaposlenih u tim granama delatnosti.

* U 1938 godini bilo je ukupno 188.729 osiguranih žena (bez rudarstva u kome je inače broj žena bio neznatan). U ovom broju osiguranih žena obuhvaćena je i kućna posluga (ukupno 62.748 osiguranih — uglavnom žena), koja u podacima o kretanju broja radnika i službenika u privrednim preduzećima od oslobođenja nije uopšte iskazivana.

** Podacima nisu obuhvaćene službenice u privrednim preduzećima kao ni zaposlene u trgovini.

U julu 1953. godine bilo je od ukupno 301.043 žene zaposlene u privrednim preduzećima; 222.411 radnica ili 18,9% i 78.632 službenice ili 23,4% u odnosu na ukupan broj zaposlenih radnika odnosno službenika.

U odnosu na ukupan broj radnika prema kvalifikacijama, procenat žena kreće se: kvalifikovanih oko 8%, polukvalifikovanih oko 28% i nekvalifikovanih oko 23%, dok je procenat visokokvalifikovanih žena u odnosu na ukupan broj visokokvalifikovanih radnika ispod 2%. Najveći broj žena zaposlen je, dakle, kao nekvalifikovane ili polukvalifikovane radnice. Najveći procenat kvalifikovanih žena radi u tekstilnoj, duvanskoj i grafičkoj industriji. U tim granama industrije radi više od 50% od ukupnog broja kvalifikovanih i polukvalifikovanih radnica.

Treba dodati da se iz podataka o broju učenika u nižim stručnim školama takođe vidi da je broj ženske dece u tim školama daleko manji od broja muške. U nižim stručnim školama* bilo je:

Godina	Ukupno	Od toga učenika	Procenat učenika
1938/39	62.872	...	...
1949/50	130.572	19.853	15,2%
1950/51	120.334	20.049	16,6%
1951/52	110.988	16.111	14,5%
30. X. 52	94.073	13.970	14,7%

Nizak procenat kvalifikovanih žena ima svoga korena u odnosu prema ženi u bivšoj Jugoslaviji. Zaostala shvatanja o ženi ispoljavaju se očito i danas kada se rad o kvalifikovanju novih radnika, kod preduzeća i privrednih organizacija koji izbegavaju da prime žensku decu na izučavanje, i kod samih roditelja u načinu vaspitanja ženske dece i izboru zanimanja za žensku omladinu. Ukorenjena shvatanja o podeli poslova na „muške“ i „ženske“, koja razvitkom industrije sve više gubi svoj značaj, utiču na roditelje da žensku decu nerado šalju na izučavanje zanata koji se smatraju „muškim“.

U pogledu zanimanja koje žene obavljaju, interesantno je napomenuti da od ukupno oko 600 zanimanja, koliko ih je zabeleženo kod prevođenja radnika 1950. godine,

ima svega 62 zanimanja u kojima se žene uopšte ne pojavljuju. To su uglavnom zanimanja koja iziskuju veću fizičku snagu ili veće napore, ili su uslovi rada u tim zanimanjima inače teški, kao naprimer: mašinovoda, radnik kod peći na žarenju, radnik na vrućem izlivanju, brodski instalater, stereotiper, bušač bunara, mornar i sl. Svega su dva zanimanja u kojima ima žena, a nema muškaraca. Žene se nalaze i na takvim zanimanjima kao što su kovač, mehaničar, motorista, mašinista parnih mašina, alatničar, rukovalac rudarskih mašina, elektrozavarivač.

Iz ovoga bi se dalo zaključiti da već u današnjim uslovima, kada imamo još relativno dosta nasleđenih preduzeća u kojima nema mehanizacije i kada postoje velike predrasude u odnosu na zaposlenje žena u pojedinim zanimanjima, podela na „ženske“ i „muške“ poslove u proizvodnji postepeno otpada. Svakako da će se razvitkom moderne industrije sa mehanizovanim procesom proizvodnje sve veći broj žena zapošljavati na poslovima koji se u našim današnjim uslovima smatraju kao isključivo „muški“.

O smanjivanju broja radnica Procenat žena zaposlenih u privrednim preduzećima od 1950. godine opada u svim granama delatnosti i to u veštoj meri nego procenat muškaraca. Nekoliko momenata uticalo je na to smanjenje procenta. Iznećemo po našem mišljenju najvažnije.

Sređivanje prilika posle rata uticalo je na izvestan broj žena da same napuste zaposlenje, naročito u onim granama proizvodnje koje iziskuju veće fizičke napore ili gde su uslovi rada nepogodniji: građevinarstvo, rudarstvo, šumarstvo i sl., a gde su se žene zapošljavale više zbog toga što su htеле da doprinesu u opštim naporima u izgradnji zemlje, nego što ih je na to upućivala ekonomska potreba. Inače, bilo je slučajeva da su žene gledale na svoje zaposlenje kao na nešto prolazno.

U izvesnoj meri i Uredba o dodacima na decu od 1951. godine uticala je da su majke koje imaju više dece napuštale zaposlenje i posvećivale se isključivo odgoju dece. Prema jednoj anketi koju je vršio Glavni odbor Antifašističkog fronta žena za Makedoniju u 6 preduzeća u Skoplju u kojima je bilo zaposleno oko 1.000 radnica u toku 1951. godine napustilo je svojevoljno rad 132 žene.

* Bez nižih umetničkih škola, domaćinskih i majstorskih škola.

Od toga 71 radi udaje i 61 radi dece. Slične pojave zapažene su i u nizu drugih preduzeća.

U 1950 godini donet je Zakon o upravljanju državnim privrednim preduzećima, po kome su preduzeća predata na upravljanje radnim kolektivima. Borba preduzeća za povećanje rentabilnosti dovela je do toga da su radni kolektivi od momenta preuzimanja preduzeća nastojali da se oslobode izvesnog broja radnika koji su se nalazili van procesa proizvodnje, na raznim pomoćnim režijskim poslovima, kao i onih radnika sa niskim kvalifikacijama. Iz tih razloga znatan broj žena, naročito u industriji i rudarstvu, otpušten je iz preduzeća. Preko 80% žena kojima je otkazano i koje se prijavljuju biroima za posredovanje rada nema nikakvih kvalifikacija.

U rudarstvu, šumarstvu i građevinarstvu otkazivano je radnicama kao fizički slabijim.

Zbog posledica suše u 1950 i 1952 godini i nedostatka sirovina smanjen je obim proizvodnje naročito u prehrambenoj, tekstilnoj i grafičkoj industriji, pa je, sledstveno tome, u tim granama delatnosti morao biti smanjen i ukupan broj radnika — i muškaraca i žena. Ovo smanjenje uticalo je prilično na opšti procenat smanjenja broja zaposlenih žena, jer su pogođene baš one grane industrije, u kojima je inače zaposlen najveći procenat žena.

Međutim, kod smanjivanja broja radnika u preduzećima, pored ovih manje više opravdanih razloga, izbila su na površinu stara shvatanja o ženi. Pojavile su se socijalizmu tuđe teorije da su žene „nerentabilni“ radnici zbog svoje fizičke konstitucije, opterećenosti domaćinstvom i decom, da je njihovo mesto u kući i sl. Takva shvatanja u pojedinim preduzećima, pa i u onim u kojima su žene zaposlene u većem broju, imala su presudan uticaj na otpuštanje većeg broja žena nego muškaraca. Ova pojava uzela je kod nekih preduzeća najružnije oblike. Otkazivano je trudnicama, ženama sa decom koje nisu imale drugih izvora prihoda, ženama koje su svesno obavljale svoje poslove, i gde se nikakvim objektivnim razlozima nije mogao opravdati takav postupak (trgovina i ugostiteljstvo, naprimer). Da bi se takve pojave sprečile, pored političke borbe protiv takvog odnosa prema ženama, zabranjeno je davanje otkaza ženama bez saglasnosti sindikalnih organizacija.

Porast proizvodnje, otklanjanje posledica suše, kao i mere, političke i druge — koje su preduzete za sprečavanje negativnih pojava u odnosu na zaposlene žene, imale su za posledicu da je broj žena zaposlenih u privrednim preduzećima ponovo počeo da raste, iako istovremeno u odnosu na ukupan broj zaposlenih, procenat uglavnom ostaje isti, zbog toga što se relativno više povećava broj zaposlenih muškaraca. Shvatanja koja su, pored ostalog, uticala na smanjivanje broja žena zaposlenih u privrednim preduzećima, izražavaju se danas u tome što još ima preduzeća koja uporno izbegavaju primanje žena na posao pa i onda kada se radi o takvim poslovima na kojima su se žene već odavno afirmisale. Isto tako preduzeća izbegavaju da prime žensku omladinu na izučavanje.

Za suzbijanje ovih pojava ubuduće biće potrebna mnogo konkretnija i upornija borba svih društvenih organizacija, u prvom redu sindikalnih, kao i uporni politički rad za prevaspitanje nosilaca takvih nazadnih shvatanja, tuđih i štetnih za dalji razvitak socijalističkih društvenih odnosa. To tim pre što radnička klasa i u pogledu razvijanja ravnopravnih odnosa između muškaraca i žena mora odigrati svoju revolucionarnu ulogu i svojim primerom uticati na ostale društvene slojeve.

Seljanka

Individualno gazdinstvo Prema rezultatima popisa stanovništva iz 1948 godine u Jugoslaviji je bilo aktivnog stanovništva u poljoprivredi 7.148.739, od čega 3.179.665 muškaraca i 3.969.074 žene. Izdržavano stanovništvo u poljoprivredi iznosilo je ukupno 3.830.528, od čega 1.809.107 muškaraca i 1.821.421 žena. Broj individualnih gazdinstava iznosi preko 2.000.000. Prema anketi koju je vodio Antifašistički front žena u pripremama za IV Kongres, i pored razlika koje postoje po pojedinim krajevima, žene u poljoprivredi obavljaju sve poslove, pa i one najteže. Žena, prema tome, u poljoprivrednoj proizvodnji kao proizvođač podjednako učestvuje kao i muškarac. Međutim, i pored toga žena na selu nije ostvarila ekonomsku ravnopravnost, kao što je to slučaj kod radnica ili službenica.

Individualno vlasništvo nad zemljom koje preovlađuje u proizvodnim odnosima na selu opredeljuje još uvek društvene odnose na selu. Otud žena na selu, ukoliko sama nije vlasnik — starešina domaćinstva, ima obavezu da radi ali ne i pravo da ravnopravno učestvuje u podeli ostvarenih prihoda. Zbog toga je ona pretežno zavisna u prvom redu od muža ili oca, a zatim i svih ostalih starijih članova porodice.

Prava koja su našim pozitivnim propisima priznata ženi, žena na selu koristi u daleko manjoj mjeri (naročito iz oblasti naslednog i porodičnog prava) nego što ta prava koristi žena u gradu. Više nego igde drugde naši socijalistički zakoni ovde imaju karakter programa za koji se bore progresivne snage društva, upravo zbog toga što oni ne odražavaju već stvorene ekonomske odnose na selu, već polaze od toga kakvi bi ti odnosi u socijalističkom društvu trebalo da budu.

Treba dodati da razni narodni običaji, uticaj religije, predrasude, praznoverice u odnosu na žene nasleđeni iz davnih vremena, iz preživelih društvenih sistema, kada je žena bila potpuni rob, još više otežavaju položaj žene na selu (običaji pri porođaju, davanje miraza, kupovina žena, sklapanje braka među maloletnicima itd.).

Zadruga

Seljačke radne zadruge i pored slabosti i nedostataka koji u njima postoje, kao i aktivnije opšte zemljoradničke zadruge unose u naša sela nove, socijalističke odnose. Razvijanjem zadruga uporedo se razvijaju ne samo materijalni uslovi nego i kulturni i društveni život sela. Zadrugari svesno rade na tome, jer zadrugu shvataju ne samo kao instrument poboljšanja svog materijalnog položaja, nego i kao sredstvo opšteg napretka u selu.

Već dosadašnja iskustva pokazuju da su seljačke radne zadruge pozitivno uticale na poboljšanje položaja seoske žene. U njima, kao i na individualnom gazdinstvu, žena u podjednakoj mjeri učestvuje kao proizvođač. Ali, u seljačkim radnim zadrugama radne žene sela su po prvi put dobile pravo ne samo da učestvuju u proizvodnji, već i da ravnopravno učestvuju u raspodeli prihoda ostvarenih njihovim radom. Pod uticajem takvih odnosa u poljoprivrednoj proizvodnji, u seljačkim radnim zadrugama

menja se i odnos prema ženi uopšte. Zastarela shvatanja, nazadni običaji, istina polako, ali postepeno nestaju a brže prediru shvatanja o ženi kao ravnopravnom članu zajednice nego u selima gde preovladava individualni posed.

U dobro organizovanim zadrugama nameće se i problem pomoći ženi u odgoju dece. Radi olakšanja rada ženama mnoge seljačke zadruge otvaraju i izdržavaju sezonske ustanove za zaštitu dece (vrtići, dojilišta, jaskle, obdaništa), ustanove koje na selu treba smatrati začecima društvene brige za odgoj i vaspitanje dece radnih ljudi na selu. Mnoge napredne zadruge, po ugledu na zaštitu koju uživa majka radnica, uvode zaštitu za svoje članove žene-majke i obezbeđuju im ista ona prava koja uživaju radnice i službenice. Po prvi put kroz seljačku radnu zadrugu, radna žena sela oseća pomoć i brigu društva za njene probleme.

Uspesi koje su postigle seljačke radne zadruge kao i napredne opšte zemljoradničke zadruge, kako ekonomski, tako i na podizanju kulturnog nivoa svojih članova ukazuju na to da je proces razvitka socijalističkih odnosa kroz zadruge daleko brži, da je borba protiv zaostalosti na selu mnogo lakša u krajevima gde je zadrugarstvo razvijenije i da su uspesi postignuti u tom pogledu temeljniji.

Aktivnije zadruge uvode električno svetlo u sela, razvijaju živi kulturni rad, organizuju razne tečajeve: poljoprivredne, kulturne, zdravstvene, prosvetne, osnivaju kulturna društva, čitaonice, diletantske družine, nabavljaju kinoaparature, otvaraju domove kulture. Zadrugari nastoje da u svojim kućama izmene način života. Poboljšava se način ishrane, stanovi i dvorišta se bolje uređuju, nabavlja se oprema za stanove, izgrađuju se putevi, česme, pekare i sl.

Perspektive razvitka naše poljoprivrede, unapređenje poljoprivredne proizvodnje, uvođenje mehanizacije i primena agrotehničkih mera, razvitak socijalističkih oblika poljoprivredne proizvodnje, razvijanje preradaivačke industrije na selu itd. biće svakako snažan instrument borbe za ekonomski i kulturni napredak sela, za razvijanje novih odnosa među ljudima, a time i snažan instrument poboljšanja položaja radne žene na selu i faktičkog ostvarenja njene ravnopravnosti. Stoga radne žene sela imaju

posebnog interesa da budu među prvima u borbi za razvijanje socijalističkih oblika privredivanja.

Uporedo s tim borba svih socijalističkih snaga društva protiv nepismenosti, zaostalosti, starih navika, religioznih uticaja, predrasuda, nazadnih običaja, doprineće ubrzavanju tog procesa.

Službenici

Žene u ustanovama i nadležnostima Ukupan broj službenika, prema popisu koji je izvršen 1. XII 1951 godine iznosio je 250.210, od toga 100.415 žena ili 40,13%. Po republikama procenat žena službenica u odnosu na ukupan broj službenika iznosio je: u Srbiji 38,6%, u Hrvatskoj 42,9%, u Sloveniji 54,3%, u BiH 38%, u Makedoniji 29,4% i u Crnoj Gori 35,4%.

Od 1952 godine uporedo sa procesom likvidacije administrativnog upravljanja privredom i prenošenja privredne operative na same privredne organizacije, kao i razvijanjem samouprave u oblasti socijalnog osiguranja i zdravstvene službe smanjuje se i broj službenika u upravnom aparatu a istovremeno se povećava u prosvetnim, zdravstvenim i drugim ustanovama.

U odnosu na stanje pre rata broj žena na rukovodećim dužnostima u ustanovama i nadležnostima znatno se povećao.

Od ukupnog broja službenika zaposlenih u ustanovama i nadležnostima otpadalo je 1951 g. na one koje imaju do 6 godina službe, 64,5%. Po republikama taj se procenat kreće između 54,5% (Hrvata) i 75,5% (Bosna i Hercegovina). I ovi podaci slično kao i kod radnica pokazuju da je najveći broj žena službenica zaposlen posle oslobođenja.

Struka

Prema istim podacima skoro polovina od ukupnog broja službenica radila je u zdravstvenoj, socijalnoj i prosvetnoj struci. U prosvetnoj struci bilo je 31.854 žene ili 53,25% od ukupnog broja službenika u toj struci; u zdravstvenoj i socijalnoj struci bilo je 16.115 žena ili 64,18%. U statističkoj struci bilo je 40,46%, u administrativnoj 37,30%, u finansijskoj 26,68%.

U nekim strukama procenat žena je mali. Tako u diplomatsko-konzularnoj struci ima 15,82% žena, u pravnoj 11,85%, u poljoprivrednoj 14,7%, u veterinarskoj 8,14% i u šumarskoj 2,74%. Inače žene su zastupljene u svim strukama. U bivšoj Jugoslaviji, žene — nastavnici na univerzitetu bile su izuzetak, pa je stoga naročito značajan porast broja žena nastavnika na univerzitetima i visokim školama (10,4% od ukupnog broja nastavnika), a naročito pomoćnog nastavnog osoblja (21,9% žena od ukupnog broja).

Školska obrazovna službenica

Od ukupnog broja zaposlenih službenika sa fakultetskom obrazovnom ima 29,1% žena, sa potpunom srednjom školom 51,9%, sa nepotpunom srednjom školom 44%, sa osnovnom školom 32,9%, bez školske sprema 42,6%. Po republikama je u odnosu na ukupan broj zaposlenih službenika najveći procenat žena sa fakultetskom spremom u Srbiji (33%), najmanji u Crnoj Gori (18%). Najveći procenat žena sa potpunom srednjom školom je u Hrvatskoj (62,9%), a najmanji u Crnoj Gori (35,9%). Sa nepotpunom srednjom školom najveći procenat žena je u Sloveniji (61,6%), a najmanji u Makedoniji (32,9%).

U srednjim stručnim i visokim školama* bilo je:

Godina	Srednje stručne škole			Visoke škole		
	Ukupno	Od toga žena	% žena	Ukupno	Od toga žena	% žena
1938/39	10.979	...	...	17.734	3.987	22,5
1949/50	63.190	23.835	37,7	60.566	19.945	32,9
1950/51	65.940	23.076	38,0	60.395	20.021	33,2
1951/52	44.873	17.158	38,2	55.270	18.168	32,9
1952/53	45.403	16.879	36,7	54.745	18.246	33,4

Sudeći po porastu apsolutnog broja ženske omladine u srednjim stručnim i visokim školama može se očekivati još veći porast broja kvalifikovanih službenica, ne samo u ustanovama i nadležnostima već i u privrednim preduzećima.

* Bez umetničkih škola i škola za obrazovanje nastavnog kadra. Nisu obuhvaćeni ni radnički tehnikumi, kao ni odeljenja za radnike u srednjim stručnim školama.

Podacima o broju radnica i službenica nisu obuhvaćene sve žene koje samostalno privređuju. Tako naprimjer, nisu iskazane žene zaposlene u privatnom sektoru, u administraciji društvenih organizacija, kućno-pomoćno osoblje, zanatlije itd. Prema tome treba imati u vidu da je ukupan broj zaposlenih žena veći od broja iskazanog u podacima o broju radnica i službenica.

Na kraju valja naglasiti da u našoj zemlji nema nijednog zvanja ni zanimanja koje nije dostupno ženama, i one se nalaze skoro na svim poslovima i obavljaju najrazličitije funkcije u privredi, državnoj upravi, ustanovama i organizacijama društvenog samoupravljanja. Od njihovog rada, zalaganja i sposobnosti u prvom redu zavisi kakve će poslove u našoj društvenoj zajednici obavljati.

Problemi radnih žena

Domaćinstvo Pored dubokih društvenih promena koje su se u našoj zemlji odigrale posle oslobođenja, odnosi u porodici još uvek nose pečat starih navika i običaja. Stara pećala rada, po kojoj je žena obavljala sve domaće poslove, zadržala se do danas i u gradu i na selu i pored toga što je žena postala aktivan faktor u proizvodnji ili na drugi način privređuje, tako da je ona danas opterećena dvostrukim dužnostima: privređivanjem van kuće i obavljanjem domaćih poslova.

Anketa koju je Centralni odbor Saveza sindikata vodio u toku 1951 godine među radnicima pokazuje da ima još mnogo problema koji će se morati rešavati u cilju stvaranja materijalnih uslova za oslobođenje žene od domaćih poslova. Od 7.440 anketiranih žena 86% ih se hrane kod kuće, a svega 14% u društvenim restoranima. Pored rada u preduzeću 43% anketiranih žena obavljaju same, bez lične pomoći, sve domaće poslove, 77% žena odlaze peške na rad, a od toga 21% provodi na putu više od jednog sata. Na pitanje koji im domaći poslovi oduzimaju najviše vremena 30% žena su odgovorile da je to spremanje kuće, 18% pranje veša, zatim dolazi kuvanje, kupovanje namirnica i poslovi oko dece. Međutim, uprkos

svim tim teškoćama, svega 2,15% žena odgovorilo je da želi da napusti posao.

Žena na selu obavlja takođe, pored rada u proizvodnji, i sve domaće poslove. Osim toga, nizak opšti životni standard u zaostalim selima (koji često ne zavisi od imovnog stanja) uslovljava vođenje primitivnog domaćinstva. Ženi na selu rad u domaćinstvu otežava u mnogome nedostatak ogreva i vode, koje ona donosi često na svojim leđima sa veće udaljenosti.

Sve to utiče da žena, i onda kada ima iste kvalifikacije kao i muškarac, usled te opterećenosti ne daje na dužnosti na kojoj se nalazi isti efekat rada. Obavljanje domaćih poslova, na jedan manje-više zaostao način, oduzima ženi slobodno vreme koje bi mogla upotrebiti za podizanje svog stručnog ili opšteg znanja i koje bi mogla posvetiti svojoj društveno-političkoj aktivnosti. U gradovima, nedovoljno razvijena mreža ugostiteljstva, trgovine polupreradevinama, nedovoljno razvijena prehranbena industrija, nedostatak tehničkih i sanitarnih instalacija, na selu, opšta zaostalost, stanbeni uslovi, slaba opremljenost stanova, neracionalno ekonomisanje — to su problemi čijem se rešavanju, u dosadašnjim našim naporima, koji su prvenstveno bili usmereni na razvitak teške industrije i elektrifikacije, nije moglo ozbiljnije prići. Jer ovde se radi o širokom programu koji uključuje razvitak lake industrije, posebno prehranbene, izgradnju stanova, lokalnog saobraćaja, komunalnih objekata, razvitak povrtlarstva, razvitak trgovine i ugostiteljstva, uslužnih radionica, kao i rad na prosvetivanju, što iziskuje i dosta vremena i ulaganje materijalnih sredstava.

Odgoj dece Pored poslova u domaćinstvu, radnu ženu opterećuju i poslovi oko nege i odgoja dece. Polazeći od toga da za ekonomsko oslobođenje žene i njenu društvenu ravnopravnost veoma važnu ulogu igra i društvena briga o odgoju i vaspitanju dece, naša socijalistička zajednica je već do danas, prema svojim materijalnim mogućnostima, razvijala ustanove za društveno staranje o deci. Osim toga, kao što smo ranije istakli, putem obezbeđenja posebnih prava, razvijena je zaštita majke i deteta.

Dečjih jaslata, vrtića i obdaništa bilo je u maju 1953. godine ukupno 261 sa 13.549 štićenika, dok ih je u 1951. godini bilo 524 sa 25.681 štićenikom.

Razloge ovako velikom padu treba tražiti delom u prelaženju ovih ustanova na samostalno finansiranje.

Period „administrativnog“ socijalizma imao je za posledicu da su se te ustanove, naročito dečje jaslje, stvarale zato „što tako treba“, a teret izdržavanja dece u njima padao je skoro isključivo na državu. To se štetno odražavalo na obaveze i brigu roditelja za decu, i vodilo u birokratizam, privilegije i protekciju. Karakteristično je da su najveću inicijativu u otvaranju dečjih jaslata pokazale ustanove državne uprave — za svoje službenike. Borba protiv birokratizma i borba protiv privilegija i na ovom sektoru imala je za posledicu da su se baš te ustanove najpre zatvarale, jer je njihovim prelaskom na samostalno finansiranje udeo roditelja u snošenju troškova za njihovo izdržavanje osetno porastao. Međutim, i pored ovih objektivnih momenata koji su uticali da se smanji broj ovih ustanova, i ovde su izbila na površinu razna nazadna shvatanja, često i pod firmom borbe protiv birokratizma.

Mnogi narodni odbori i preduzeća, pogrešno smatrajući da se dodatkom na decu rešava pitanje dečje zaštite ili da majka, pošto je dodatak visok, ne mora više da radi, nisu pokazali veću zainteresovanost da održe dečje ustanove i da im pruže pomoć u rešavanju teškoća koje su se pojavile prelaskom na samostalno finansiranje. Naprotiv, umesto toga, pošli su linijom najmanjeg otpora i prišli zatvaranju dečjih ustanova, iako za to nije bilo nikakvog opravdanja, naročito kad se radilo o vrtićima i školskim kuhinjama. Same žene, kojima su ovakve ustanove nužne, nisu pokazale dovoljno upornosti u nastojanjima da se one održe.

Zaostali način vođenja domaćinstva i nedovoljno razvijene dečje ustanove predstavljaju danas jednu od osnovnih smetnji da radna žena bude još aktivnija u svim oblicima društvenog, političkog i privrednog života. Opšti razvitak industrije i prometa i odvajanje većih sredstava za podizanje društvenog standarda otkloniće ove teškoće. U današnjim uslovima naša će zajednica moći da odvoji više sredstava za razvitak lake industrije, za stanbeni i komunalnu izgradnju, za socijalnu zaštitu. Za rešavanje

ovih pitanja u prvom redu pozvana je komunalna zajednica i sami građani, pa će stoga u najvećoj meri zavisiti od samih žena i njihove inicijative i upornosti koliko će, uporedo s opštim razvitkom, u svom gradu, preduzeću ili na selu uspešno rešavati probleme domaćinstva i odgoja dece.

4. POLITIČKA I DRUŠTVENA AKTIVNOST ŽENA

Političke i društvene organizacije

Posebni politički rad sa ženama

U političkoj aktivnosti Narodnog fronta, Narodne omladine i drugih masovnih organizacija koja je išla paralelno sa radom na rešavanju konkretnih problema u vezi sa obnovom i izgradnjom zemlje, žene su uzele aktivnog učešća, naročito u gradovima. Pored toga, Antifašistički front žena organizovao je posebni politički rad među ženama, radi upoznavanja žena sa njihovim pravima stečenim za vreme Narodne revolucije i radi mobilizacije žena u borbi za uvršćenje tekovina Narodno-oslobodilačke borbe i uključivanje žena u opšte napore naše zajednice na izgradnji socijalističkog društva. Posebnu pažnju obratio je Antifašistički front žena na uvlačenje žena nacionalnih manjina u aktivan politički život, i to u prvom redu Siptarki, muslimanki i Turkinja. U tom cilju vođena je aktivna borba za skidanje zara i feredže, tako da su do 1950. godine, zahvaljujući aktivnosti žena na tom pitanju i njihovim zahtevima, u svim republikama gde žive žene muslimanske veroispovesti doneti zakoni koji zabranjuju nošenje zara i feredže.

Na predizbornim sastancima za Ustavotvornu skupštinu učešće žena bilo je veoma veliko. Pored manjih predizbornih konferencija, održan je i niz većih zborova žena. Na jednom takvom zboru u Beogradu učestvovalo je oko 70.000 žena. Posebni aktivni žena agitatori odigrali su veliku ulogu u mobilizaciji žena za te izbore — prve izbore na kojima su po prvi put učestvovala sve žene Jugoslavije. Žene su na svojim sastancima učestvovala u diskusiji o projektu Ustava FNRJ, naročito po onim odredbama Ustava koje su govorile o ravnopravnosti žena i zaštiti majke i deteta.

U izbornoj kampanji za izbore za narodne odbore u 1949. godini održavane su posebne konferencije i mitinzi žena na kojima je učestvovalo preko 1.000.000 žena.

Pored konferencija i predavanja, koje je Antifašistički front organizovao za žene i na kojima su tretirana razna aktuelna politička, privredna i društvena pitanja, Antifašistički front žena organizovao je posebne čitalačke grupe za žene. Za žene koje su pokazivale veći interes za političke probleme organizovani su posebni politički seminari i kursevi, koji su imali za cilj da te žene osposobe za rukovođenje u organizacijama Antifašističkog fronta žena i za funkcionere u raznim drugim političkim i društvenim organizacijama.

Samo u 1949. godini radilo je na teritoriji Srbije 8.565 čitalačkih grupa i održano je 1.087 političkih seminara za žene rukovođenje u organizacijama Antifašističkog fronta žena. U prvom tromesečju 1949. godine bilo je organizovano 12.811 predavanja za žene na kojima je prisustvovalo preko 65.000 žena. U 1949. godini kroz političke kurseve za rukovođenje Antifašističkog fronta žena prošlo je oko 6.000 žena.

U Hrvatskoj je u toku 1949. godine na političkim konferencijama za žene učestvovalo 385.435 žena, a pored toga radilo je i veliki broj čitalačkih grupa na kojima su žene bile informisane o najaktuelnijim političkim događajima.

U III tromesečju 1949. godine bilo je u čitavoj zemlji oko 22.500 čitalačkih grupa sa oko 390.000 žena. U istom razdoblju organizovano je oko 20.000 predavanja za žene, na kojima je učestvovalo preko 800.000 žena. Na petnaestodnevnom političkim kursovima za rukovođenje Antifašističkog fronta žena na selu, koji su 1950. godine održani u svim republikama, učestvovalo je preko 6.000 žena.

Kao uspeh ovakvog posebnog političkog rada sa ženama bilo je to što se ogroman broj žena, koji je stajao po strani od političkih događaja, kroz rad u Antifašističkom frontu žena politički aktivizirao, prvenstveno u organizacijama Narodnog fronta odnosno Socijalističkog saveza radnog naroda.

Žene Jugoslavije pokazale su svoju visoku političku svest i u jednom od najtežih momenata u posleratnom životu Jugoslavije. Rezolucija Informbiroa, praćena beso-

mučnom kampanjom protiv našeg partijskog i državnog rukovodstva, oružanim provokacijama i pretnjama na našim granicama i ekonomskom blokadom, naišla je ne samo na jednodušnu osudu naših žena, kao, ustalom, i čitavog našeg naroda, nego i na rešenost žena da se zajedno sa svojim narodom do kraja bore za slobodu i nezavisnost svoje zemlje, za ravnopravne odnose među narodima. Na klevete i kampanju Informbiroa žene su zajedno sa svojim narodom odgovorile pojačanim radom na izgradnji zemlje.

Žene u Socijalističkom
savezu radnog naroda

Kao što je ranije naglašeno u političkom radu Narodnog fronta, odnosno Socijalističkog saveza

radnog naroda, u svim dosadašnjim političkim manifestacijama i događajima u zemlji, na javnim sudenijima ratnim špekulantima i bogatašima, u sprovođenju agrarne reforme, nacionalizacije, u otkrivanju švercera i špekulanta, žene su bile veoma aktivne, kao i na svim drugim poslovima koje je bilo potrebno obaviti radi sprovođenja u život onih mera koje je narodna vlast preduzimala. Na mnogobrojnim konferencijama i mitinzima na kojima su građani naše zemlje izražavali svoju saglasnost sa tekovinama Narodne revolucije, na kojima su se izjašnjavali za republiku a protiv monarhije, na kojima se zahtevalo pravedno rešenje granica prema Italiji i Austriji, učešće žena bilo je ravno učešću muškaraca.

Na političkim predizbornim konferencijama Narodnog fronta za izbore za narodne odbore 1949. i 1950. godine učestvovalo je oko 2.000.000 žena.

I u drugim mnogobrojnim političkim manifestacijama građana socijalističke Jugoslavije žene ne zaostaju. One masovno učestvuju na manifestacijama za proglašenje druga Tita za Predsednika Republike, na velikim narodnim proslavama događaja iz naše Narodne revolucije, na ranijim i sadanjim protestnim demonstracijama povodom neprijateljskih odluka vlada Engleske i Amerike o Trstu.

U svakodnevnom radu osnovnih organizacija Socijalističkog saveza radnog naroda žene takođe aktivno učestvuju. Međutim, dok je njihovo učešće u radu osnovnih organizacija u gradu podjednako sa učešćem muškaraca, dole učešće žena na selu zaostaje. Nađu se, naročito u zaostalijim krajevima, i takve organizacije u kojima se žene uopšte ne pojavljuju.

Oko 50% članova Socijalističkog saveza radnog naroda su žene. One su birane u rukovodstva Socijalističkog saveza radnog naroda.

Prilikom biranja delegata za skupštine i kongrese, u mnogim gradskim organizacijama biraju se žene u podjednakom broju kao i muškarci. Međutim, ima i takvih organizacija, naročito na selima, u kojima se žene ili uopšte ne biraju za delegate ili se biraju u vrlo malom broju.

U odborima osnovnih organizacija u gradu broj žena kreće se od 20—50% od ukupnog broja biranih članova odbora, dok je u seoskim organizacijama taj procenat daleko manji. Mogu se naći, i to ne u malom broju, i takve organizacije Socijalističkog saveza radnog naroda na selima gde nema nijedne žene u odboru osnovne organizacije.

U svim sreskim i gradskim odborima Socijalističkog saveza radnog naroda žene su zastupljene negde u manjem negde u većem broju.

Opšta je pojava da je broj žena u odborima osnovnih organizacija veći nego u opštinskim i sreskim odborima. Tako, naprimjer, u 1952 godini u Crnoj Gori u odborima osnovnih organizacija birano je oko 14% žena, a u sreske i gradske odbore svega oko 9% žena. U Sloveniji je u osnovnim organizacijama u 1951 godini bilo izabrano 23,48% žena, a u sreske i gradske odbore 16,77%. Žene su takođe birane u sve glavne odbore kao i u Savezni odbor Socijalističkog saveza radnog naroda.

*Žene u Savezu
Komunističke Jugoslavije*

Komunistička partija Jugoslavije je od svog postojanja pitanju ravnopravnosti žena posvećivala ozbiljnu pažnju i radila na sprovođenju u život tog principa. Na svim svojim konferencijama i kongresima, u mnogobrojnim proglasima, rezolucijama, odlukama, u svojoj štampi, posebno u svojim statutima dosledno je izražavala principe ravnopravnosti žena i dosledno ih sprovodila u život, razvijajući svoj rad na aktivizaciji žena ne samo u borbi za njihovu ravnopravnost, nego i u borbi za opšta demokratska prava svih građana.

U Komunističkoj partiji Jugoslavije, od njenog osnivanja, bile su učlanjene i žene. U toku rata u KPJ, na osnovu njihovog rada, borbenosti, svesti i zalaganja primljen je veliki broj žena, koje su veoma smelo izdizane

i na rukovodeće položaje. Nije bio redak slučaj da su sekretari osnovnih partijskih organizacija žene. Dosta veliki broj žena bio je na rukovodećim položajima u sreskim, gradskim i okružnim partijskim rukovodstvima, a naročito u organizacijama okupiranih gradova i teritorija, kao i u organizacijama u vojsci. Broj žena članova Saveza komunista povećao se naročito u godinama posle rata, kao i broj žena na rukovodećim položajima u Savezu komunista. U 1948 godini bilo je ukupno 78.304 žene članova Partije, ili 16,73%, a u 1952 godini 132.610, ili 17,41% od ukupnog broja članova Partije u tim godinama. (U Srbiji 18,23%, u Hrvatskoj 23,37%, u Sloveniji 31,50%, u Bosni i Hercegovini 15,70%, u Makedoniji 12,87% i u Crnoj Gori 20,41%.)

Kod toga se, u odnosu na 1948 godinu, povećao procenat žena članova Saveza komunista u Srbiji, Hrvatskoj i Sloveniji, dok je u Bosni i Hercegovini, Makedoniji i Crnoj Gori taj procenat opao.

Na republičkim kongresima koji su održani 1948 i 1949 godine, kao i na V Kongresu KPJ bilo je izabrano ukupno 835 žena delegata ili 12% od ukupnog broja izabranih delegata. Na VI Kongresu Saveza komunista za delegate je izabrano 151 žena ili 7,5% od ukupnog broja delegata. Na tim kongresima izabrano je u centralne komitete ukupno 26 žena ili 7,2%. Na VI Kongresu u Centralni komitet izabrano je 6 žena ili 5,5% (na V Kongresu 3 ili 4,7%).

Žene u sindikatu

U svom programu sindikati Jugoslavije sadrže načela o ravnopravnosti žena. Putem vaspitanja celokupnog članstva, i muškaraca i žena, Savez sindikata ulaže pune napore da to načelo u potpunosti sprovede u život.

Prema jednoj anketi Saveza sindikata u strukovne saveze učlanjeno je 98,99% svih zaposlenih žena. Učešće žena u radu sindikalnih organizacija je značajno. Skoro nema sindikalne podružnice u kojoj su učlanjene i žene, a da u upravnom odboru podružnice nema ni jedne žene.

Krajem 1952 godine od ukupnog broja članova sindikata bilo je oko 26% žena.

U isto vreme bilo je u biranim organima sindikata u Srbiji 24,5% žena, u Hrvatskoj 15%, u Sloveniji 20%.

u Makedoniji 12%, u Crnoj Gori 16%. Prosečno za 5 republika (bez Bosne i Hercegovine) u organe sindikata bilo je birano oko 17.5% žena.

Žene aktivno rade i u svim drugim organizacijama: u Narodnoj omladini, Savezu boraca, Savezu ratnih vojnih invalida, Udruženju rezervnih oficira, organizacijama Narodne tehnike, kao i u drugim stručnim, kulturnim, prosvetnim, sportskim društvima. Naročitu aktivnost pokazuju žene u organizacijama Crvenog krsta i Društva prijatelja dece, pa su i po broju aktivnih članova kao i u rukovodećim organima tih organizacija često u velikoj većini.

Žene u organima narodne vlasti i organima društvenog samoupravljanja

Izbori U svim dosadašnjim izborima od 1945 godine i dalje, učešće žena u izborima bilo je gotovo podjednako učešću muškaraca. Razlike koje su se u tom pogledu javljale kod pojedinih izbora minimalne su.

U Narodnoj skupštini FNRJ izabranoj 1945 g. bilo je u Saveznom veću od ukupno 347 poslanika 9 žena, a u Veću naroda od ukupno 185 poslanika 13 žena. U Skupštini koja je izabrana 1950 g. bilo je od ukupno 405 poslanika Saveznog veća 11 žena a od ukupno 215 poslanika Veća naroda 19 žena. U narodnim skupštinama narodnih republika biranih 1950/1951 godine bilo je od ukupno 1.446 poslanika 100 žena ili 7%.

U Savezno izvršno veće i izvršna veća narodnih republika izabrano je 1953 godine ukupno 168 članova, od toga 9 žena ili 5,35%. U Izvršno veće Crne Gore nije birana ni jedna žena.

Narodni odbori Prema nepotpunim podacima, na izborima za narodne odbore 1949 i 1950 godine, od ukupnog broja izabranih članova narodnih odbora izabran je sledeći procenat žena po narodnim republikama:

u Srbiji u sreskim, gradskim i mesnim narodnim odborima	6,75%
u Hrvatskoj u sreskim, gradskim i mesnim narodnim odborima	8,53%
u Sloveniji u sreskim, gradskim i mesnim narodnim odborima	12,04%
u Makedoniji u mesnim narodnim odborima	5,75%
u Crnoj Gori u sreskim, gradskim i mesnim narodnim odborima	14,05%

U izborima za narodne odbore u 1952 godini birano je:

NR	Narodni odbori (gradska i sreska veća i opštinski NO)			Veća proizvođača (gradska i sreska)		
	Ukupno	Od toga žena	%	Ukupno	Od toga žena	%
Srbija	48.807	1.001	2,1	3.695	107	2,9
Hrvatska	17.448	498	2,9	2.385	191	8,2
Slovenija	7.864	352	4,5	672	56	8,3
BiH	11.805	185	1,2	1.677	23	1,4
Makedonija	5.832	120	2,1	560	8	1,5
Crna Gora	2.358	96	3,8	273	8	3,3

U gradovima je biran veći procenat žena nego u selima, odnosno u srezovima. Tako napr. u Beogradu u Veće narodnog odbora birano je 11% žena, u Veće proizvođača 8%, u Zagrebu u Veće narodnog odbora 11%, u Veće proizvođača 24,6%, u Ljubljani u Veće narodnog odbora 22,8%, u Veće proizvođača 10,6%, u Skoplju u Veće narodnog odbora 5,7%. Međutim, valja napomenuti da je u proseku procenat žena biranih u narodne odbore u gradovima 1952 godine manji nego na ranijim izborima. U velikom broju seoskih opština u narodnim odborima nema nijedne žene.

Prilikom izbora kandidovan je nesrazmerno mali procenat žena u odnosu na ukupan broj kandidovanih.

U savetima narodnih odbora procenat žena je veći. Tako napr. u Hrvatskoj je od ukupnog broja članova saveta narodnih odbora 9,3% žena, u Bosni i Hercegovini 7,7%, u Sloveniji 17,6%.

Broj izabranih žena sudija-porotnika iznosio je na kraju 1952 g. 5.063 ili 10,56% od ukupnog broja sudija-porotnika, prema 6.012 ili 12,37% na kraju 1947 godine. Po republikama procenat žena-porotnika kreće se između

19 i 14% dok u Makedoniji iznosi svega 5,6%, a u Crnoj Gori 7%.

U radu zborova birača u gradovima žene podjednako učestvuju, dok je njihovo učešće na zborovima birača u selima različito. U Sloveniji je u većini sela kao i u nekim drugim krajevima približno jednako učešće muškaraca, dok je u ostalim krajevima znatno manje. U velikom broju sela žene uopšte ne učestvuju na zborovima birača.

Podaci o izborima za narodne odbore pokazuju da se procenat žena u narodnim odborima mnogo smanjio. Prilično je rizično vršiti upoređenja između izbora 1949/50 i 1952 godine, s obzirom na to da se u prvim vršio izbor po kandidatskim listama, a u drugim po pojedinačnim kandidaturama, i s obzirom na to da je neposredno pred poslednje izbore izvršena nova administrativna teritorijalna podela sa sistemom opštinskih umesto ranijih mesnih narodnih odbora. Ali i pored toga mogu se zapaziti jake tendencije smanjivanja broja kandidovanih i biranih žena.

U ranijem sistemu kandidatskih lista, koje su utvrđivali odbori Narodnog fronta nisu mogla tako jasno izbiti na videlo sva ona nazadna shvatanja o ženi i njenom mestu u društvu, koja žive u svesti i muškaraca i žena. Predizborna kampanja u izborima 1952 godine (kao i ova sada) otkrila je koliko su, naročito na selu, duboki koreni takvih shvatanja.

I ovde su se kao ostaci starog pojavile nazovi teorije o tome da je za ženu kuća, a ne politika. Ta shvatanja otvoreno su ispoljavali gotovo podjednako i muškarci i žene. U nekim krajevima Hrvatske i Slovenije ona se naročito podržavaju od strane klera koji, koristeći zaostalost, nastoji da zadrži i razvije svoj uticaj na politički zaostale ljude.

U rezultatima ovih izbora ne treba gledati samo momentalni „neuspeh“, već pre svega još jedan dokaz više da se u razviku socijalističke demokratije svaka nazadna pojava, svaka nazadna tendencija jasnije pokazuje. Otkrivanje takvih starih nasleđenih shvatanja i nazadnih tendencija daje svim borcima za socijalizam novog potstrek za svakodnevnu, ne kampanjsku, već upornu i sistematsku političku borbu za njihovo preovladavanje, jer upravo ti ostaci starog u svesti ljudi predstavljaju danas prepreku

koja se mora savladati na putu izgradnje novih socijalističkih odnosa u našem društvu.

Radnički saveti Za obezbeđenje ravnopravnog položaja žena u proizvodnji od veli-

kog je značaja njihovo učešće u organima radničkog samoupravljanja. O svim bitnim pitanjima koja su od interesa za proizvođače, kao i o pitanjima koja su od neposrednog interesa za radnu ženu (kvalifikovanje žena, higijensko-tehnička zaštita, razvijanje dečjih ustanova, ustanova društvenog standarda) odlučuju sami proizvođači. Prema tome, položaj žene u preduzećima, kao i položaj svih članova kolektiva u svakom konkretnom preduzeću u najvećoj mери zavisi od stepena razvijenosti radničkog samoupravljanja i od njihovog razumevanja i zalaganja za podizanje društvenog standarda.

Učešće žena u organima radničkog samoupravljanja manje je od učešća žena u proizvodnji. U radničke savete na izborima 1952 godine izabrano je:

NR.	Izabrano članova radničkog saveta		
	Ukupno	Od toga žena	% žena
Srbija	53.655	6.172	11,5
Hrvatska	38.792	6.163	16,0
Slovenija	28.720	6.252	21,8
BiH	21.379	2.195	10,3
Makedonija	11.293	771	7,0
Crna Gora	3.556	478	13,4
PNRJ	157.294	23.027	14,6

Kada se uzmu u obzir svi objektivni razlozi (domaćinstvo i sl.), moglo bi se čak reći da je broj žena, koje se prihvataju da rade u radničkim savetima, relativno visok. Ali i ovde treba ukazati na negativne pojave koje se ispoljavaju u tome da se u preduzećima često izbegava kandidovanje i biranje žena, pa i u onim u kojima su žene u većini, iako za to nema nikakvih opravdanih razloga. Karakteristično je napr. da je u 120 anketiranih preduzeća tekstilne industrije izabrano u radničke savete svega 37,7% žena iako procenat zaposlenih žena u tekstilnim preduzećima prelazi 60% u odnosu na ukupan broj radnika.

U upravnim odborima preduzeća procenat žena niži je nego u radničkim savetima.

U nekim preduzećima žene obavljaju i funkcije direktora.

Obzirom na ulogu radničkih saveta, dalji razvitak radničkog samoupravljanja zahteva još jače učešće žena u radničkim savetima, a naročito u onim granama industrije u kojima su pretežno zaposlene žene.

Socijalno osiguranje Izbori za organe upravljanja u socijalnom osiguranju prvi put su održani u drugoj polovini 1952 g. Prema raspoloživim podacima o tim izborima, procenat izabranih žena u skupštinama i izvršnim odborima veoma je mali u odnosu na ukupan broj izabranih, kao i u odnosu na ukupan broj žena osiguranika. U oba slučaja birano je ispod 5% žena.

Ovakav odnos prema izboru žena u organe socijalnog osiguranja, a i nedovoljna zainteresovanost samih žena, nema nikakvog opravdanja, pogotovu kad se zna da žene inače pokazuju veliki interes za rad na pitanjima socijalne zaštite, i kad se zna da se baš kroz socijalno osiguranje rešavaju najvažnija pitanja društvene zaštite zaposlenih žena i zaštite porodice.

Zemljoradničke zadruge U rukovodećim organima opštih zemljoradničkih zadruga, kao i seljačkih radnih zadruga, žene imaju neznatnog udela. Iako je procenat žena članova u opštim zemljoradničkim zadrugama iznosio iznad 25%, a u seljačkim radnim zadrugama iznosi i iznad 50%, procenat žena u upravnim odborima zadruga je minimalan, i ne prelazi 2% od ukupnog broja članova odbora. Učešće žena na skupštinama opštih zemljoradničkih zadruga je veoma malo, dok je u seljačkim radnim zadrugama veće, mada ne odgovara udela koji žena ima u zadružnoj proizvodnji.

Žene, dakle, učestvuju u svim postojećim organima društvenog samoupravljanja. Međutim, kao i kod učešća žena u radu organa narodne vlasti, u većoj meri nego što je to slučaj kod učešća žena u radu društvenih i političkih organizacija dolaze do izraza svi subjektivni momenti koji uslovljavaju daleko manji procenat učešća žena u organima društvenog samoupravljanja nego što to dozvoljavaju objektivne mogućnosti.

Nepismenost

Razvitak demokratije u Jugoslaviji, učešće neposrednih proizvođača u upravljanju fabrikama i preduzećima, razvitak samoupravnih organa i sve šire učešće građana u radu organa narodne vlasti zahteva nesumnjivo građane koji pored visoke političke svesti imaju i visok stepen opšte kulture. Kulturna zaostalost koju smo nasledili od bivših nenarodnih režima pretstavlja objektivnu smetnju za razvitak socijalističke demokratije, pa su stoga na rešavanju tog društvenog problema radili i rade ne samo organi narodne vlasti, nego i mnogobrojne društvene i političke organizacije. U dosadašnjem radu uloženi su ogromni napor i velika materijalna sredstva da se podigne opšti kulturni nivo naroda. Antifašistički front žena i druge organizacije uložile su velike napore na podizanju kulturno-prosvetnog nivoa žena posebno, s obzirom na to da su žene u Jugoslaviji, usled položaja koji su zauzimale u predratnoj Jugoslaviji, u proseku na nižem kulturnom nivou.

Prema popisu stanovništva iz 1931 g. u bivšoj Jugoslaviji je procenat nepismenih stanovnika iznad 10 g. starosti iznosio ukupno 44,6%, procenat nepismenih muškaraca bio je 32,3%, dok je procenat nepismenih žena iznosio 56,4%. Prema nekim podacima procenat nepismenih u 1940 g. bio je veći nego 1931 g. Po republikama procenat nepismenih bio je vrlo različit. Na teritoriji NR Slovenije u 1931 g. procenat nepismenih iznosio je svega 5,5% (5,8% žena i 5,3% muškaraca), dok je na teritoriji Bosne i Hercegovine iznosio 70% (84% žena i 56,6% muškaraca), a na Kosovu i Metohiji 84,2% (93,9% žena i 74,5% muškaraca).

Još u toku rata organi narodne vlasti, kao i jedinice Narodnooslobodilačke vojske otpočeli su borbu protiv nepismenosti. U Hrvatskoj je, naprimer, 1943 g. radilo na oslobođenoj teritoriji 150 analfabetskih tečajeva, a 1944 g. 250, dok se pred kraj rata taj broj popeo na 421. U Bosni i Hercegovini je samo između I i II ZAVNOBIH-a kroz analfabetske tečajeve opismenjeno oko 20.000 ljudi.

Po oslobođenju organizovana je široka kampanja za borbu protiv nepismenosti. Kroz analfabetske tečajeve

koje su organizovali organi narodne vlasti, Narodna omladina i Antifašistički front žena prošlo je preko 1.850.000 ljudi. Procenat žena na tim tečajevima bio je znatno veći u odnosu na ukupan broj polaznika. Tako je 1948. godine te tečajeve pohađalo 70,6% žena a u 1949. godini 66,8%.

Pored analfabetskih tečajeva organizacija Antifašističkog fronta žena, Crveni krst kao i druge organizacije otvarale su na hiljade prosvetnih tečajeva za one koji su naučili da čitaju i pišu, a na kojima su se sticala najosnovnija znanja.

Uspeh kampanje za opismenjavanje može se donekle ceniti prema podacima iz popisa stanovništva 1948. g. koji je obavljen u jeku te kampanje. Prema tim podacima ukupan procenat nepismenih smanjio se na 34,4% i to procenat nepismenih muškaraca na 15,4%, a procenat nepismenih žena na 34,4%.

Zdravstvena služba u bivšoj Jugoslaviji, naročito na selu, bila je nerazvijena. Bilo je niz srezova gde uopšte nije bilo lekara. Naročito je slabo bila razvijena higijenska služba, pa je zdravstvena kultura bila na vrlo niskom stupnju.

U odnosu na 1939. godinu zdravstvena služba je pokazala ogroman napredak. Ovde ćemo se zadržati samo na onim zdravstvenim ustanovama koje direktno utiču na podizanje zdravlja i zdravstvene kulture žene i deteta. Razvitak ustanova za zdravstvenu zaštitu žene i deteta kreće se kako sledi:

Ustanova	1939	1952
Dispanseri i savetovašta za decu	112	471
Školske ambulante i poliklinike	90	96
Kuhinje za dojenčad	3	14
Dođe jase	3	108
Dođe bolnice i dečja odeljenja u opštim bolnicama	13	67
Dispanseri za majke	27	339
Porodilišta i akušerska odeljenja u bolnicama	41	308

Napori naše zajednice u razvijanju zdravstvenih ustanova, posebno ustanova za zaštitu majke i deteta, pokazuju nesumnjivu brigu da se radnoj ženi grada i sela

pruže uslovi za što potpuniju zaštitu njenog zdravlja i zdravlja njene dece. Razvitak opštih materijalnih snaga društva koji smo već postigli omogućuje danas još širi rad na razvijanju raznovrsnih ustanova za zdravstvenu zaštitu žene i deteta.

Organizacije Antifašističkog fronta žena su, u saradnji sa organima narodnog zdravlja, razvile široku inicijativu i rad na zdravstvenom prosvetivanju žene. Jedan od glavnih zadataka koje je III Kongres Antifašističkog fronta žena postavio bilo je i prosvetivanje žena. Kroz mnogobrojne tečajeve, seminare, predavanja i izložbe, bioskopske pretnosti, koje su organizovale organizacije Antifašističkog fronta žena, Crveni krst, narodni univerziteti za zdravstveno prosvetivanje, higijenski zavodi i drugi organi zdravstvene službe, prošao je ogroman broj žena, naročito na selu i stekao osnovne pojmove iz higijene i nege dece. Osim toga, Crveni krst i organi zdravstvenog prosvetivanja štampali su veliki broj brošura i plakata namenjenih opštem zdravstvenom prosvetivanju i posebno zdravstvenom prosvetivanju žena.

Na inicijativu Antifašističkog fronta žena u toku 1951. godine organizovane su posebne zdravstvene ekipe, uz punu saradnju medicinskog kadra, koje su odlazile na sela, tamo se zadržavale duže vremena i poučavale žene i ostale ukućane o načinu održavanja čistoće u kući, o nezi i ishrani deteta, o kuvanju i spremanju hrane, ukazivanju prve pomoći itd. Naročito značajne rezultate postigle su ekipe u Autonomnoj Kosovsko-Metohijskoj Oblasti, u kojima su učestvovali članice APŽ, medicinske sestre i babice iz Srbije, Hrvatske i Slovenije, pored žena sa Kosova i Metohije. Ekipe su obavile niz praktičnih radova uz pomoć ljudi iz sela: krećenje kuća, uređenje dvorišta, probijanje prozora, uređenje dubrišta itd. U nekim mestima u Srbiji ekipe su prišle izgradnji kupatila, perila, puteva, pekara i sličnih objekata. Istovremeno one su vodile ankete o uslovima života seoske porodice, posebno žene. Mnogi srezovi prihvatili su ovakav način zdravstvenog prosvetivanja, pa ga i danas sprovode uspešno.

Pored kampanje za opismenjavanje, jedna od najkrupnijih i najmasovnijih akcija za prosvetivanje seoskih žena su i obavezni tečajevi za zdravstveno prosvetivanje seoske ženske omladine, koji su otpočeli sa radom u jesen

1952. godine. Na ovim tečajevima, koji traju dve godine za vreme zimskih meseci, uče se predmeti: higijena, prva pomoć, borba protiv zaraznih bolesti, ishrana i nega odojčadi. Prvu godinu tih tečajeva pohađalo je preko 200.000 omladinki i završilo prvu godinu. Oko 186.000 primeraka udžbenika za ove tečajeve štampano je i podeljeno za polaznice. O uspehu ovih tečajeva svedoči i činjenica da ih je posećivalo i mnogo starijih žena, koje nisu bile obavezne da ih pohađaju. U celini uzevši, ovi tečajevi su imali ogroman uticaj na život seoske žene i seoske porodice. Veliki broj omladinki koje su završile tečajeve uključio se u zdravstvene aktivne Crvenog krsta na selima. Dalji sistematski rad kroz ove tečajeve doprineće još više podizanju zdravstvene kulture na našim selima.

Domaćinstvo

Organizacije Antifašističkog fronta žena, kao i posebna ženska društva koja su se počela osnivati posle III Kongresa Antifašističkog fronta žena 1950. godine, razvile su širok rad na prosvetavanju žena u domaćinstvu. Kroz kurseve i seminare u toku 1952. godine prošlo je nekoliko hiljada žena. Ovaj način prosvetavanja ima za cilj da seoskoj porodici pomogne u zavodenju racionalnog ekonomisanja, da da inicijativu za poboljšanje stanbenih uslova, za razvijanje mreže komunalnih ustanova, da poboljša ishranu, razvije higijenske navike, nauči majke pravilnom odgoju dece. Kako za sprovođenje ovog načina prosvetavanja nedostaje potreban stručni kadar, to je na inicijativu organizacija Antifašističkog fronta žena u toku 1952. godine otvoreno nekoliko učiteljskih i domaćičkih škola. U Hrvatskoj i Sloveniji vrše se pripreme za otvaranje viših domaćičkih škola u rang u više pedagoške škole. Osim toga, Antifašistički front žena dao je inicijativu za osnivanje zavoda za unapređenje domaćinstva. I u gradovima je osnovano nekoliko društava koja se bave problemima unapređenja domaćinstva u gradu.

Sav ovaj rad na prosvetavanju u domaćinstvu i njegovom unapređenju ima za cilj da olakša radnoj ženi obavljanje domaćih poslova i time joj stvori povoljnije uslove za širu i svestraniju aktivnost u društvenom životu.

Borba naroda Jugoslavije za slobodu i nacionalnu nezavisnost, za novi društveni sistem i pobjedu izvojevana u našoj Narodnoj revoluciji oslobodila je žene Jugoslavije njihovog potčinjenog položaja koji su imale u bivšoj kapitalističkoj Jugoslaviji. Jedna od tekovina naše Revolucije je i ravnopravnost žena.

Uprkos svim teškoćama — objektivnim i subjektivnim — sa kojima se žene bore, uprkos nasledene zaostalosti koja teži da ženu odvuče natrag, zahvaljujući svesnoj aktivnosti društva, u prvom redu samih žena, postignuti su do danas značajni rezultati na razvijanju političke svesti žena i na njihovom uključivanju u aktivan svakodnevni politički i društveni život. Masovno učešće žena grada i sela, žena svih društvenih slojeva u svim značajnijim političkim događajima (izbori, zborovi, konferencije, mitinzi, manifestacije — što se u periodu pre rata nije dalo ni zamisliti ili je bila retkost), veliki porast broja žena koje samostalno privređuju u odnosu na stanje pre rata, ostvarena mogućnost da žene pod jednakim uslovima mogu obavljati sve političke i društvene funkcije, učešće žena u radu svih organa narodne vlasti i organa samoupravljanja, učešće žena u radu svih političkih i društvenih organizacija i u njihovim rukovodstvima, svedoči o tome da su žene Jugoslavije postigle nesumnjive uspehe u ostvarivanju društvene ravnopravnosti.

Nasledena opšta zaostalost, posebno zaostalost žena, uslovi života žena u mnogim krajevima naše zemlje, koji nose pečat prošlosti iziskivali su poseban politički rad sa ženama u cilju njihovog političkog vaspitanja i uzdizanja. Organizacije Antifašističkog fronta žena su pored rada na rešavanju konkretnih aktuelnih problema, posebno problema radne žene, majke i deteta, razvile veoma širok politički rad među ženama, kao i rad na prosvetavanju žena. Ostvareni rezultati na podizanju političke svesti žena, koja ne izostaje više za svesću ostalih građana doveli su do toga da je prestala potreba posebnog političkog vaspitanja žena.

Ostvareni rezultati u privredi, visoka politička svest naroda, jedinstvo naroda u borbi za socijalizam omogućili su da se zadnjih godina izvrše krupne promene u našem društvenom i političkom životu. Široka decentralizacija u

organima narodne vlasti i državne uprave, ostvarenje principa radničkog samoupravljanja i unošenje socijalističkog demokratizma u sve oblasti društvenog života izazvali su nov porast revolucionarnih snaga i nove uspehe u razvitku i uvršćenju socijalizma.

Međutim, objektivni i subjektivni momenti koji proističu iz još nedovoljno razvijene industrije, svojinskih odnosa na selu, nedovoljno razvijenog društvenog standarda, opšte kulturne zaostalosti, nasleđenih nazadnih shvatanja, ukorenjenih tradicija, predrasuda i običaja, religioznih uticaja, birokratskih tendencija, deluju danas u pravcu usporavanja socijalističkog razvitka i prema tome deluju negativno i na širu i potpuniju aktivnost žena u društvenom životu.

Borba za savlađivanje svih ovih objektivnih i subjektivnih teškoća, stvar je čitave naše socijalističke zajednice, svih privrednih, društvenih i političkih faktora u zemlji. Zato je i borba za stvarnu ravnopravnost žene istovremeno i borba za dalji razvitak socijalističke proizvodnje, za dalji razvitak socijalističkih odnosa u društvu, deo opšte borbe za napredak, a protiv svih nazadnih i birokratskih shvatanja i tendencija.

Na toj su osnovi VI Kongres Saveza komunista, kao i IV Kongres Socijalističkog saveza radnog naroda razmatrali probleme ravnopravnosti žene, i pred sve svoje organizacije i članove postavili kao jedan od zadataka da razvijaju svakodnevnu upornu i sistematsku političku borbu protiv svih negativnih i socijalizmu tuđih shvatanja u odnosu na ženu, na njeno mesto i ulogu u našem socijalističkom društvu.

Na toj osnovi je i IV Kongres Antifašističkog fronta žena (Osnivačka skupština Saveza ženskih društava) razmatrao probleme daljeg rada ženskih organizacija, pa je u skladu s tim doneo i odluku o prestanku rada Antifašističkog fronta žena, i odluku o stvaranju Saveza ženskih društava. Polazeći od već ostvarenih rezultata u borbi za podizanje političke svesti žena i ostvarenih rezultata u pogledu učešća žena u društvenom životu, Kongres je smatrao da bi dalje postojanje jedne takve sveobuhvatne i centralizovane ženske organizacije sa izrazito političkim karakterom, bila smetnja za dalje uključivanje žena u

politički i društveni život, pored ostalog i zbog toga što bi u izvesnoj meri i u organizacijama Socijalističkog saveza radnog naroda, kao i u drugim društvenim organizacijama otupljivalo borbu za razvijanje ravnopravnih odnosa između muškarca i žene na svim sektorima političke i društvene delatnosti. Politička i društvena aktivnost žena sve više mora da se odvija u onim društvenim organima gde se inače odvija politička i društvena aktivnost građana: u političkim i društvenim organizacijama, u organima društvenog samoupravljanja, u komunalnim zajednicama i drugim demokratskim oblicima udruživanja građana. Od toga koliko će te organizacije uspeti da aktiviziraju žene i koliko će i same žene biti aktivne u njima, zavisi u kom će se stepenu i kojim tempom dalje ostvarivati društvena ravnopravnost žena.

IV Kongres, kao i raniji kongresi Antifašističkog fronta žena konstatovao je, osim toga, da rad na svim oblicima prosvetavanja, naročito na selu, kao i rad na unspređenju domaćinstava, na razvijanju društvene brige za odgoj i vaspitanje dece doprinose u velikoj meri aktivnijem učešću žena u društvenom životu. Pored rada koji na ovim pitanjima razvijaju organi narodne vlasti, privredne i druge društvene organizacije, veliku ulogu u rešavanju tih problema mogu odigrati i sami građani organizovani u posebna društva za rešavanje sasvim određenih, konkretnih problema iz tih oblasti. Stoga je Kongres preporučio dalje stvaranje posebnih društava organizovanih prema problemima koji postoje u određenom selu, srezu, gradu, pa prema tome različitih po zadacima i sadržini svoga rada. Iako u početku inicijativa za stvaranje takvih društava, po tome jer se radi o rešavanju „specifičnih“ problema žene, majke i deteta, treba da pripadne ženama, ta društva neminovno će negde brže negde sporije, uporedo sa razvijanjem svesti da se i ovde radi o opštim društvenim problemima, prerastati u opšta zajednička društva i muškaraca i žena, udruženih u zajedničkoj borbi za savlađivanje teškoća koje i na ovom sektoru stoje na putu izgradnje socijalizma.

Zajednička politička borba svih naprednih snaga društva za uvršćenje i razvitak socijalističke demokratije, pa prema tome i zajednička borba za stvarnu ravnoprav-

nost žena, kao i zajednička ili posebna borba žena za rešavanje onih pitanja koja su prvenstveno od neposrednog interesa za ženu, istina duga i uporna, jer se radi o prevaspitavanju ljudi i žena, daće nove plodove na putu ostvarenja ravnopravnih odnosa među ljudima u našem socijalističkom društvu.